

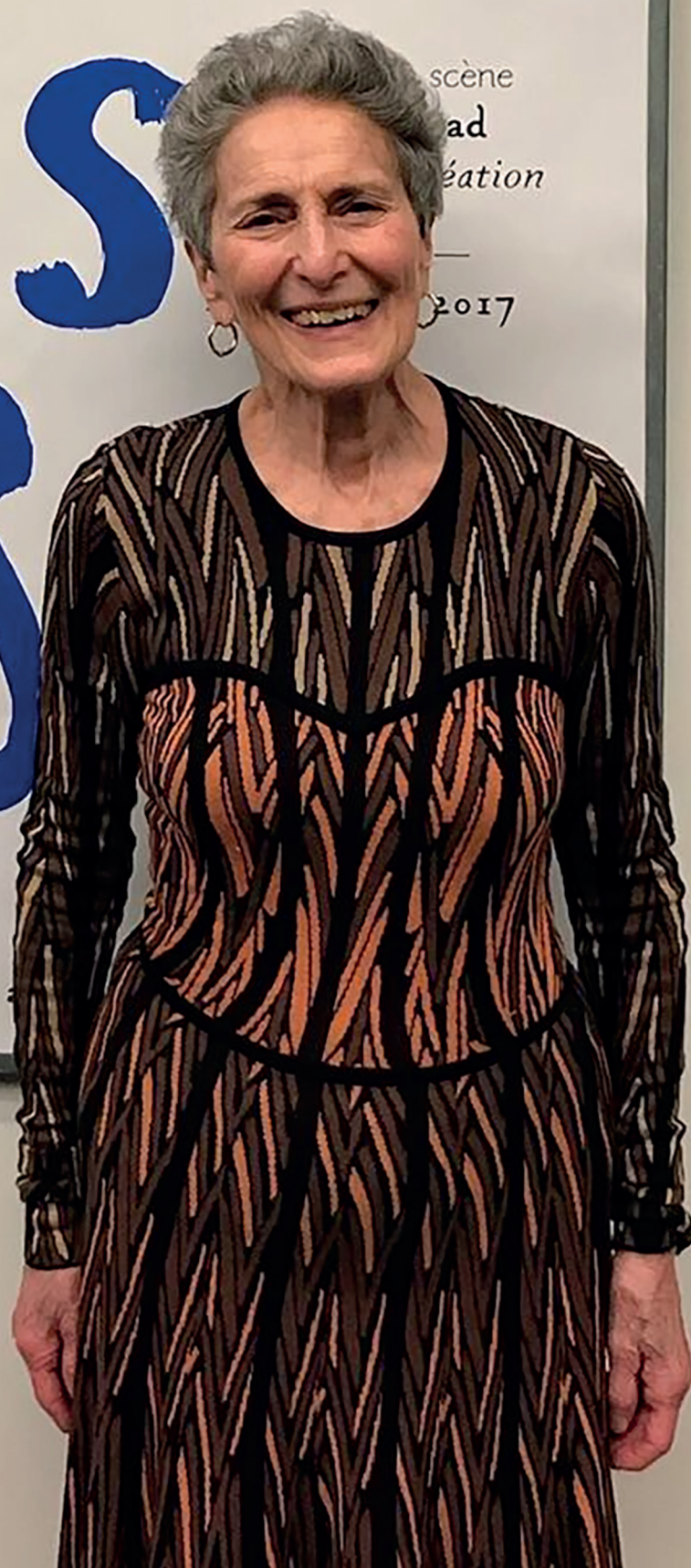
lous DES O-S

graphisme Pierre & Judith de 1967 - 2017 - exposition à la galerie de la ville de Paris

scène
ad
éation

2017

Le Monde Inrockuptibles **TRANSFUCE**



NATALIE ZEMON DAVIS

El diàleg amb la singularitat

Text. *Mariano Schuster*, Nueva Sociedad

Traducció de *Carla Riera*

La historiadora Natalie Zemon Davis (Detroit, 1928 - Toronto, 2023) ha estat una de les figures més destacades de la història social, amb una llarga trajectòria que es va estroncar amb la seva mort el passat mes d'octubre. Els seus darrers treballs, enfocats en personatges singulars, permeten reflexionar sobre qüestions associades a la identitat i als «llenguatges del poble». En aquesta entrevista recent amb el periodista Mariano Schuster, a qui agraïm el seu amable permís per traduir-ne un extracte, que es va publicar a la revista argentina *Nueva Sociedad* el setembre de 2023, Zemon Davis hi repassava la seva obra, recordava els compromisos amb la història, la seva associació amb lluites polítiques i la seva relació amb intel·lectuals de diverses disciplines.

Zemon Davis va estudiar a l'Smith College, al Radcliffe College i a la Universitat de Harvard. Es va doctorar en Història a la Universitat de Michigan l'any 1959. Catedràtica emèrita d'Història de la Universitat de Princeton i de la Universitat de Toronto, Zemon Davis va ser docent a les universitats de Brown, de Califòrnia i de Berkeley, així com presidenta de l'Associació Històrica Nord-americana el 1987. Quan va començar la seva carrera, amb un treball minuciós sobre el protestantisme i els treballadors de la impremta de Lió al segle XVI, Zemon Davis ja mostrava indicis d'una passió que l'acompanyaria fins al final: la de buscar aspectes substancials de la cultura popular amb un rigor històric exhaustiu. Durant la seva trajectòria, va dur al present algunes veus particulars del passat. Des de la seva tesi doctoral, va investigar i escriure sobre diversos personatges, com ara Martin Guèrra (*Le Retour de Martin Guerre*, 1983), Lleó l'Africà (*Trickster Travels*, 2006) i una sèrie de dones singulars amb què va indagar en la història social associant-la a qüestions de gènere (entre d'altres, *Women on the Margins: Three Seventeenth-century Lives*, 1995).

Entre els llibres de Zemon Davis traduïts al castellà, destaquen *Sociedad y cultura en la Francia moderna* (Crítica, 1993), *Mujeres de los márgenes: tres vidas del siglo XVII* (Cátedra, 2001), *Pasión por la historia: entrevistas con Denis Crouzet* (Publicacions de la Universitat de València, 2006), *León el africano: un viajero entre dos mundos* (PUV, 2009) i *Esclavos en pantalla: cine y visión histórica* (Libros corrientes, 2020). En català, es pot llegir *El retorn de Martin Guèrra* (PUV, 2005), una obra que Zemon Davis va escriure mentre col·laborava en el film homònim (*Le Retour de Martin Guerre*, 1982). També va assessorar el dramaturg i director Wajdi Mouawad per a l'obra *Tous des oiseaux* (2017), que la companyia La Perla 29 estrenarà al teatre La Biblioteca el proper 20 de juny amb el títol *Tots ocells*.

En la seva extensa trajectòria, ha dedicat alguns llibres a la reconstrucció minuciosa de personatges que tensen la idea d'identitat. En el seu darrer treball, *Escoltant les llengües del poble* (*Listening to the Languages of the People*, 2022), continua aquesta línia amb la vida del lingüista i folklorista romanès Lazare Sainéan, nascut amb el nom d'Eliezer ben Moses Şăin. Com el va descobrir? Va ser als anys 60, quan treballava sobre François Rabelais. Durant el període francès de la seva vida, Sainéan va ser l'autor de *La llengua de Rabelais* (*La langue de Rabelais*, 1922), un llibre clàssic escrit a la dècada de 1920 que segueix sent de certa utilitat avui dia. En aquell moment, vaig suposar que Sainéan era un protestant francès, un hugonot, perquè molts tenien noms de pila presos de l'Antic Testament, i Rabelais era algú per qui els erudits protestants francesos estaven interessats.

No va ser fins a la dècada de 1990 quan vaig decidir treballar a l'autobiografia en ídix de la comerciant jueva del segle XVII Glikl bas Judah Leib [també coneguda com a Glückel d'Hamelin] quan vaig tornar a trobar-lo. En aquell moment estava revisant un llibre sobre l'escriptura en ídix i em vaig topar amb un assaig titulat «Els èxits de Sainéan a la lingüística ídix». Quan el vaig llegir, em vaig assabentar que havia estat un pioner en l'estudi seriós de la pròpia llengua materna, l'ídix, i que també havia treballat la llengua romanesa i els contes populars. Era un altre dels meus personatges «entre mons», és a dir, que participava de mons culturals diferents. I aquest era justament el tema sobre el que estava interessada a treballar i sobre el que efectivament vaig investigar des de la dècada de 1990.

Nascut a Ploesti, Romania, el 1859, Sainéan es va formar aviat en els ideals de la Haskalà, la Il·lustració jueva, i esperava ser acceptat com a jueu i patriota romanès alhora. Quan el ferotge antisemitisme d'alguns cercles acadèmics romanesos li ho va impedir —fins i tot després de la seva insensata decisió de convertir-se al cristianisme—, es va traslladar a França el 1900 i va intentar forjar-s'hi una vida acadèmica, amb un èxit relatiu. La història de la seva vida i els seus escrits és, entre d'altres, una via d'accés als grans temes del nacionalisme i de la identitat cultural i política de l'Europa de finals del segle XIX i principis del segle XX.

Com va ser llegit posteriorment i quant van pesar les qüestions d'identitat en aquestes lectures diverses?

Fins fa pocs anys, els escriptors jueus Mayer Abraham Halevi i Leo Spitzer eren entre els pocs erudits que havien escrit sobre Sainéan. Des del sionisme, Halevi, mort el 1977, criticava Sainéan per «assimilacionista», però es prenia seriosament els seus escrits sobre l'ídix mentre que Spitzer, un distingit filòleg alemany mort l'any 1960, es mostrava indiferent davant la seva conversió i considerava que la seva contribució havia estat infravalorada. És possible que la manca de ressenyes de la seva obra posterior en revistes acadèmiques jueves sigui fruit de la seva conversió. No obstant això, una

Quan vaig desenvolupar la meva tesi doctoral sobre el protestantisme i els treballadors de la impremta de Lió, vaig intentar posar a prova les idees de Marx sobre la classe i l'elecció religiosa (i vaig descobrir que no cobrien el cas de Lió!).

vegada es va tractar el contingut de la seva obra, se'l va prendre seriosament per dret propi.

També ha escrit sobre Glikl bas Judah Leib —autora d'una autobiografia en ídix que va permetre conèixer la vida dels asquenazites al segle XVII— i sobre el cèlebre rabí italià Leone da Modena (Yehudah Aryeh Mi-Modena). En quina mesura la seva identitat jueva ha influït en l'estudi d'aquestes i altres històries?

Els meus primers treballs en història social van girar al voltant dels vincles socials del protestantisme primitiu i els primers sindicats, especialment a la indústria gràfica francesa. A la dècada de 1950, quan vaig començar la meva carrera com a historiadora, la història social era una cosa nova i apassionant. A més, el francès era la meua llengua principal per als estudis europeus, amb l'italià i el llatí disponibles quan calia. Per treballar seriosament sobre figures com Glikl i Leone da Modena cal també el coneixement de l'hebreu, que jo no tenia. Però el més important és que les seves vides no em conduïen al tipus d'enfocament i als temes que jo indagava en aquell moment.

La primera vegada que em vaig fixar a Glikl va ser a finals de la dècada del 1960, quan buscava textos per a un nou curs sobre la història de les dones. Es tractava d'una font fascinant per als alumnes, i hi havia disponible una traducció a l'anglès. El fet que resultés ser jueva va ser un avantatge afegit per als estudiants, ja que jo volia exemples de textos de catòlics, protestants i jueus si els podia trobar.

Pel que fa a Leone da Modena, hi vaig recórrer per primera vegada als anys 80, després de traslladar-me de la Universitat de Califòrnia a Berkeley a la Universitat de Princeton. Vaig pensar que seria interessant introduir un text jueu als meus cursos en què imaginava que seria una universitat «gentil». Vaig tenir una alegria quan vaig descobrir que el jove Mark Cohen acabava de ser contractat per ensenyar història jueva i ens vam associar per impartir un seminari sobre els inicis del període modern, basat en textos primaris. A través d'ell vaig conèixer el fascinant Leone da Modena i la seva autobiografia.

Crec que és important estudiar aquestes figures dins una perspectiva europea més àmplia, així com en el marc de la pròpia història jueva tradicional. Vaig pensar que aquesta perspectiva més àmplia era la que jo podia aportar a un curs impartit amb un especialista erudit.

Permeti'm, tornant a la identitat, preguntar-li per la seva família. Com estava conformada i d'on provenien? Tenia antecedents fortament religiosos? Es parlava ídix a casa seva? I com impactava en vostè aquesta identitat jueva? Tant el meu pare com la meva mare van néixer als Estats Units —el meu pare a Detroit i la meva mare a Burlington, Vermont—, però la majoria dels seus avantpassats eren d'Europa de l'Est: Lituània, Polònia i Bielorússia. A casa meua, però, no es parlava ídix, ja que el meu pare no en sabia. La meua mare, en canvi, el parlava amb les seves germanes quan no volia que el meu germà i jo l'entenguéssim. A instàncies del meu pare, liberal i educat a la universitat, no manteníem una estricta observança caixer, encara que s'encenien espelmes els divendres a la nit i sopàvem sovint amb els meus avis paterns, que eren més observants.

Certament, la identitat jueva era molt important, encara que no tant pel seu contingut religiós, sinó pel lloc que em permetia bastir-me en el meu món juvenil. Vivíem en un veïnat predominantment gentil i podia veure'm a mi mateixa ocupant un lloc una mica independent al món. Això, en certa manera, també feia por, ja que sempre existia el perill d'algun tipus d'expressió antisemita. Però alhora, aquesta situació em va donar una base per al pensament independent, que crec que va ser una veritable fortalesa més endavant.

Què va suposar el seu pas per l'Smith College, on va començar els seus estudis? Com va influir en els interessos que després adquirir com a historiadora? S'hi va trobar amb l'obra de Marx i amb la del seu admirat Vico?

Els anys que vaig passar a l'Smith College, de 1945 a 1949, van ser molt importants en el meu desenvolupament intel·lectual i, de fet, van ser un autèntic deliri. M'encantaven els cursos d'història, literatura i estudis religiosos. Per descomptat, la possibilitat d'investigar a la biblioteca, així com d'escriure una tesi sobre un tema original, em van semblar fascinants. I, efectivament, va ser allà on vaig llegir Vico i Marx, i ho vaig fer fins i tot a l'excel·lent classe d'historiografia que s'exigia a tots els estudiants del programa d'honors.

Marx em va fer reflexionar sobre el caràcter i la importància de les classes socials. De fet, quan alguns anys més tard vaig desenvolupar la meua tesi doctoral sobre el protestantisme i els treballadors de la impremta de Lió, vaig intentar posar a prova les seves idees sobre la classe i l'elecció religiosa (i vaig descobrir que no cobrien el cas de Lió!). De Vico em van fascinar les formes subtils en què connectava la vida cultural amb la vida socioeconòmica, encara que ho fes d'una manera massa esquemàtica. La seva teoria cíclica del canvi

històric també em va interessar molt, encara que no la vaig adoptar perquè, novament, hi vaig trobar massa esquematismes.

Com era el clima ideològic i polític d'aquesta comunitat educativa, i com es va involucrar en els debats que s'hi generaven?

Era just després de la guerra, una època d'esperança, d'aspiració al futur, de lluita pel control de l'energia atòmica, per la creació d'un món pacífic. Crear una entesa entre els Estats Units i la Unió Soviètica constituïa llavors una prioritat absoluta, com també ho era trobar una forma més justa de distribuir i compartir la riquesa.

A l'Smith, hi havia diverses agrupacions polítiques diferents: els socialdemòcrates i liberals, associats a Americans for Democratic Action, i els grups d'esquerra, progressistes i comunistes, que eren més petits i s'associaven directament al Partit Progressista o al Partit Comunista. Jo vaig participar tant en el centre d'estudiants de l'Smith com en el que anomenàvem «consell judicial», que s'ocupava d'arbitrar als conflictes estudiantils. I en



Natalie Zemon Davis acompanyada del seu marit, Chandler Davis. Fotografia: Smith College

termes d'activitats polítiques pròpiament dites, em vaig involucrar més clarament en les desenvolupades pels joves progressistes.

Com van viure, amb el seu marit, Chandler Davis, la persecució del Comitè d'Activitats Antiamericanes de la Cambra de Representants? Què va suposar per a les seves activitats acadèmiques?

Va ser un època difícil. El comitè va citar el meu marit i li van preguntar sobre el passat i les activitats polítiques. Vam decidir que havia d'aprofitar l'oportunitat per posar a prova la constitucionalitat del Comitè, així que es va negar a respondre les preguntes emparant-se a la primera esmena de la Constitució, que protegeix la llibertat d'expressió. Això va donar lloc a un procés judicial, que mai no va obtenir *certiorari* [procés de revisió propi del dret anglosaxó] al Tribunal Suprem. Però és possible que alguns dels arguments que Chandler va utilitzar en el seu escrit influïssin en les decisions posteriors d'alguns dels jutges i, en última instància, conduïssin al final de la inquisició maccarthista. Chandler va passar uns mesos a la presó per «desacatament al Congrés» i, encara que comptava amb molt suport de la comunitat matemàtica i tenia ofertes de feina als Estats Units, el Departament d'Estat intervenia i impedia que el contractessin. Així que es va traslladar a Canadà, on li havien ofert un lloc de titular al Departament de Matemàtiques de la Universitat de Toronto.

El Comitè no em va citar ni es va posar en contacte amb mi de cap altra manera, encara que havia estat autora d'«Operació ment» («Operation Mind»), un fulletó que l'atacava directament. Era un dels motius pels quals havien interrogat Chandler, però el Comitè no tenia coneixement de l'autoria, només que ell havia pagat la factura d'impressió.

Al meu assaig «Experimentar l'exclusió», vaig recollir alguns aspectes d'aquest període i el que va implicar per a la meua beca de recerca. El meu treball sobre la

història de la impremta a Lió durant el segle XVI es va desviar cap a la consideració de la prohibició dels llibres religiosos, la creació de l'Índex i la impressió de llibres de manera clandestina. Així que, d'alguna manera, el Comitè d'Activitats Antiamericanes va conduir la meua feina i les meves investigacions en una nova direcció.

Què la va atreure de l'estudi de la França del segle XVI, una temàtica que l'ha acompanyada durant tota la seva trajectòria? Quan va viatjar a Lió l'any 1952, es va vincular amb el món intel·lectual i historiogràfic francès de la postguerra?

Feia temps que m'agradava la llengua francesa i m'interessava França, particularment la seva experiència durant la guerra i l'expressió de la vida cultural parisenca després de la Segona Guerra Mundial. Tot allò em semblava, alhora, fascinant i glamurós. D'altra banda, durant el meu temps a l'Smith College vaig viure en una casa francesa, on parlàvem francès tot el temps. A més, seguia els esdeveniments de França des de lluny.

La veritat és que l'elecció del meu tema de doctorat es va vincular directament amb el meu interès en la història social de la reforma protestant. Era un enfocament nou en aquells anys, en què gran part de l'erudició es limitava a la teologia i als conflictes doctrinals. Per importants que fossin, limitaven la història religiosa als erudits, als que estaven a l'avantguarda. Jo volia incloure «la gent». Vaig llegir *Obrers del temps passat*, d'Henri Hauser (*Ouvriers du temps passé*, 1899), on vaig descobrir els obrers de la impremta de Lió i la seva vaga. He de dir que, quan hi vaig arribar, em va encantar Lió. Vaig conèixer estudiants francesos als restaurants estudiantils, tots molt implicats en la política de l'època. Alguns es van tornar amics meus per a tota la vida, de manera que hi segueixo en contacte.

Va ser en aquest context en què va desenvolupar un interès per l'Escola dels Annals? En quina mesura es va sentir influïda per historiadors com ara Lucien Febvre —autor, de fet, d'un treball substancial sobre el protestantisme, com ho va ser la seva biografia de Martí Luter— i Marc Bloch? Quina impressió li van produir després els treballs d'altres historiadors francesos, com Emmanuel Le Roy Ladurie o Maurice Agulhon?

Certament, Marc Bloch va ser la principal figura que va captar la meua atenció. Vaig llegir la seva *Apologia per a la història o l'ofici de l'historiador* (*Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, 1949) quan estudiava a l'Smith i em va commoure profundament. Era jueu com jo i amant de França com jo. Admirava tant la seva visió històrica i l'estil de la seva obra sobre el feudalisme que el vaig seguir estudiant durant el postgrau i en anys posteriors. Molt més tard, a finals dels anys 80 i principis dels 90, vaig tornar a Febvre i Bloch com a part d'un ampli estudi sobre la resposta dels historiadors a l'ocupació alemanya de França durant la Segona Guerra Mundial, especialment a les polítiques de censura introduïdes pel

El Comitè d'Activitats Antiamericanes no em va citar ni es va posar en contacte amb mi de cap altra manera, encara que havia estat autora d'«Operació ment», un fulletó que l'atacava directament. Era un dels motius pels quals havien interrogat Chandler, el meu marit.

L'ENTREVISTA

govern de Vichy. Vaig examinar els números de la revista *Annales* publicats durant aquells anys per veure com incloïen, però alhora ocultaven, els autors jueus. Pel que fa a Febvre, vaig fer un gran estudi, que va culminar en un assaig titulat «Rabelais entre els censors». Vaig comparar les estratègies que va utilitzar Rabelais perquè la seva obra passés la censura catòlica a França amb les que va utilitzar Febvre perquè les seves publicacions passessin la censura de la França de Vichy.

Les obres de Le Roy Ladurie i Agulhon em van impressionar molt des del principi, i vaig sentir complicitat amb ells i el seu enfocament. Compartíem les mateixes preocupacions: amb Maurice, les formes de vida col·lectiva, les confraries i les festes; amb Le Roy, la vida camperola. I, més tard, Le Roy fomentaria el meu interès pel cinema.

En moltes de les seves obres, la connexió amb l'antropologia és força evident. Quins autors la van acostar inicialment a la introducció d'elements antropològics a la seva recerca? I, per exemple, quina relació va tenir amb antropòlegs com ara Mary Douglas i Clifford Geertz? Vaig recórrer a fonts antropològiques per resoldre l'enigma de les esquellotades [«chivari», en el francès original]. En aquell moment, intentava comprendre les sorolloses manifestacions d'emascarats als carrers de Lió que duïen a terme els obrers de la impremta però

també, segons llegia, el «poble senzill», els comerciants, artesans i camperols de diversos llocs. Per què de vegades els homes es deixaven enganxar per les dones? I per què de vegades era al revés? I que interessant que poguessin ser desviats d'aquest enfocament domèstic cap a un fi polític.

Els textos històrics no em van servir de gaire i, aconsellada per un amic antropòleg, vaig recórrer als escrits de l'etnògraf Arnold van Gennep i vaig conèixer la llarga història de la protesta sorollosa i els usos variats de les esquellotades. A través de les meves publicacions sobre el tema —com l'assaig «Les raons del mal govern» («The Reasons of Misrule», 1971)— vaig arribar a orelles de l'antropòleg Victor Turner i el seu equip, i vaig establir un intercanvi amb ells.

Una mica més tard, vaig connectar amb Mary Douglas, a través d'un interès compartit per la pietat i la pobresa. A Clifford Geertz, el vaig conèixer primer pels seus meravellosos escrits i el seu famós assaig *La interpretació de les cultures* (PUV, 2013). Després, quan vaig arribar a Princeton, el vaig poder conèixer personalment. Aleshores, Robert Darnton impartia un curs amb ell, i alguns anys, quan Bob estava de llicència, em feia càrrec del curs amb Cliff. Era molt interessant ensenyar al seu costat. Sovint es quedava en silenci pensant una estona i després feia un comentari extraordinari.



Zemon Davis als anys 70, durant una de les seves classes a Berkeley. Fotografia: UC Berkeley

El 1975, va publicar un llibre que ràpidament es va convertir en un clàssic, *Societat i cultura a la França moderna*, on va recopilar vuit assajos que analitzaven diferents dimensions de la França del segle XVI. Per què li va semblar important fer èmfasi en l'agència dels grups socials en aquest context?

El meu interès per l'agència dialogava amb els historiadors socials que se centraven en les forces que envolten els actors històrics i hi influeixen. Jo no pretenia, sota cap concepte, descuidar aquestes forces, però volia deixar espai lliure a la iniciativa dels grups i dels individus que en formaven part. Coneixia aquestes persones pels expedients judicials i volia donar-los vida com a actors històrics que, condicionats per la seva època i les opcions que tenien davant seu, prenen decisions sobre què fer. Per exemple, quan vaig descobrir que els primers tipògrafs protestants cantaven himnes calvinistes als clergues catòlics (a l'època de la meua tesi doctoral) o quan vaig trobar captaires sorollosos que influïen en els dirigents municipals del segle XVI (com en els meus primers treballs sobre la reforma de l'assistència social i l'ajuda als pobres a la Lió del segle XVI), seguia les

pistes que m'havien deixat els mateixos actors del segle XVI.

«Les raons del mal govern», que certament entroncava amb l'anomenada «història des de baix», la va posar en contacte amb E.P. Thompson, que treballava amb la manifestació anglesa de les esquellotades («rough music» o «skimmington ride»). Com s'explica la coincidència en les seves anàlisis?

Jo havia estat una admiradora del seu llibre sobre la formació de la classe obrera anglesa i sentia que compartíem molts dels mateixos objectius com a historiadors i com a ciutadans progressistes. Crec que el fet que estiguéssim treballant en el mateix moment sobre un assumpte similar va ser degut a l'efervescència dels moments polítics en què tots dos estàvem immersos, ell a Anglaterra i jo als Estats Units. Hi havia molt de «festiu» en els moviments polítics dels dos entorns, i això ens atreïa a l'estudi d'aquest tipus de protestes.

Per descomptat, també teníem interessos diferents. Com vaig assenyalar en la meua correspondència amb ell —publicada molt més tard a la revista *Past & Pre-*



Fotograma del film *El retorn de Martin Guerra*, que va comptar amb l'assessorament de Zemon Davis. Fotografia: IMDb

sent—, jo també estava interessada en les qüestions demogràfiques que podien suscitar algunes esquellotades (quan eren dirigides per una cohort de joves contra altres joves rivals que intentaven festejar al seu poble), i això no preocupava gens a Edward, que es va centrar més en el maltractament a les dones.

Com va viure l'època de desenvolupament de la «Nova Esquerra» quan era professora a la Universitat de Berkeley, un dels epicentres de les lluites polítiques aleshores?

Eren els anys de la Guerra del Vietnam, i vaig participar en marxes locals, peticions i activitats vinculades a les lluites d'aquell moment. Recordo que un cop vaig veure un jove cremar la targeta de reclutament. A més, el clima polític va tenir un impacte directe en els meus estudis, és a dir, en l'elecció dels temes que volia estudiar. Al meu voltant es produïen manifestacions sorolloses a la protesta estudiantil i diverses manifestacions polítiques còmiques. Estic segura que aquests esdeveniments van contribuir a fer que em decidís a explorar temes similars en els inicis del període modern.

A *Societat i cultura a la França moderna*, va publicar l'assaig «Dones urbanes i canvi religiós», en què es preguntava per l'atractiu que la Reforma protestant havia tingut per a les dones i si aquestes havien tingut un paper especial en el canvi religiós. Per què es va plantejar abordar temes associats al gènere?

Va ser el meu primer assaig des d'aquesta perspectiva. Les dones havien aparegut als meus assajos anteriors quan formaven part d'alguna manera de la història, com en els estudis sobre els pobres de Lió i els beneficiaris de l'ajuda social, molts dels quals eren dones. Però mai no havia estat el tema central. A finals dels anys 70, vaig conèixer Jill Ker Conway, que havia arribat a Toronto després de cursar estudis de doctorat en història de les dones. Havia fet una tesi sobre les dones nord-americanes a la vida política, que tenia una important qüestió historiogràfica al seu centre. Gràcies a les converses que vaig mantenir amb ella, em vaig adonar de com es podia centrar la investigació en el gènere. I de les nostres converses va sorgir la decisió d'iniciar un curs d'Història de les Dones a la Universitat de Toronto, que vam impartir el 1971, i que va ser un dels primers a Canadà.

Després, va tornar al tema al seu text sobre les dones de l'Escola dels Annals. En quina mesura ha sentit un deute amb aquelles dones historiadores?

M'hi sentia en deute perquè van contribuir a forjar un paper per a les dones com a estudioses de la història. Les dones que van ser importants a la meua pròpia vida van ser, en primer lloc, les meves professores a l'Smith College, com Leona Gabel, especialista en el Renaixement italià, i Jean Wilson, que va treballar sobre l'Anglaterra del segle XVII. Més tard em va atreure molt la feina de la gran medievalista anglesa Eileen Power. En el passat so-

Utilitzem els nostres subjectes d'estudi de maneres que no haurien triat. Potser fem públic allò que no haurien volgut que se sabés. Els hem de prometre que serem tan precisos i comprensius com puguem, fins i tot amb qui ens sembli que ha actuat de manera censurable.

vint se subestimava la tasca d'aquestes estudioses, però el panorama està canviant. A França, s'estan reeditant les obres de Lucie Varga.

Al seu llibre *Dones dels marges*, traçava les trajectòries vitals de tres dones: la comerciant jueva Glikl bas Judah Leib, la monja ursulina Maria de l'Encarnació, i l'artista protestant Maria Sibylla Merian. Al pròleg, desenvolupa una conversa imaginària amb totes tres, més que com a estil literari, com a mostra d'una certa concepció de la història, en què duu els personatges al present i evidència la seva agència i la possibilitat de dialogar-hi. Què volia parlar amb aquestes tres dones que s'havien desenvolupat en unes societats amb jerarquies clarament masculines i en què la religió havia complert un paper essencial en la direcció de les seves vides?

La raó del procediment és fonamental: volia recordar-me a mi mateixa i als meus lectors l'obligació que tenim amb els nostres subjectes d'estudi de parlar-ne de la manera més justa possible. Els utilitzem de maneres que ells mateixos no haurien triat. Potser fem públiques coses que no haurien volgut que se sabessin més enllà del seu entorn. Tanmateix, els hem de prometre que serem tan precisos i comprensius com puguem, fins i tot amb qui ens sembli que ha actuat de manera censurable.

Vaig pensar que un diàleg d'aquesta mena al principi del llibre podria exposar bé aquests punts. I, per descomptat, també em va semblar divertit experimentar amb una nova manera d'escriure.

Va ser consultora històrica a la pel·lícula *El retorn de Martin Guerra*, dirigida per Daniel Vigne, i va escriure un llibre homònim. Creu que cal que els historiadors assumeixin una posició més activa respecte als mitjans visuals?

Quan vaig conèixer la història de Martin Guerra al text jurídic del jutge Jean de Coras, vaig pensar immediatament: «això ha de ser una pel·lícula». Va ser a finals dels anys 70, quan feia classes a Berkeley i estava molt



Miniatura procedent d'un manuscrit àrab el primer llibre de Zemon Davis sobre Lleó l'Africà, i que moltes de les traduccions han mantingut en coberta, incloent-hi la catalana.

interessada en la divulgació del meu treball, així com en explorar altres maneres de contar el passat a més de la narrativa en prosa. Uns anys més tard, em vaig posar en contacte amb Emmanuel Le Roy Ladurie per comentar-li la idea i em va dir que, per casualitat, el guionista Jean-Claude Carrière i el cineasta Daniel Vigne buscaven un consultor històric sobre aquest tema i m'hi vaig associar per treballar en el guió. Vaig passar algun temps als arxius del sud de França i em vaig adonar que hi havia molt més material del que podia utilitzar per a la nostra pel·lícula. A més, Jean-Claude m'havia convençut que per a la pel·lícula havíem de simplificar el relat històric real (al film, Bertrande no dona el seu consentiment perquè s'iniciï el cas, mentre que en realitat finalment ho va fer). Vaig decidir que calia fer un llibre, també, i vaig treballar en tots dos alhora. La veritat és que em va encantar fer-ho, i em vaig submergir en altres aspectes sobre la investigació històrica només escoltant les preguntes de Jean-Claude i dels actors. La pel·lícula es va estrenar a França la primavera de 1982 i la traducció francesa del meu llibre va sortir alhora. Posteriorment vaig revisar-lo lleugerament per a l'edició anglesa d'aquell mateix any.

Com va conèixer la figura de Lleó l'Africà, a qui també va dedicar un llibre? La seva història és una manera de

discutir una certa idea d'autenticitat o puresa a la construcció de les identitats en un temps en què les perspectives nacionalistes estan, encara, en voga?

Coneixia Hassan ibn Muhammad al-Wazzan al-Fasi, el seu nom en àrab, pel seu llibre *Descripció històrica d'Àfrica, tercera part del món* (1550). Havia estat publicat per primera vegada a Lió per Jean Temporal el 1556 i hi vaig topar durant la meua investigació doctoral. Quan buscava més exemples de gent «entre mons», Lleó l'Africà i el seu llibre em van venir de seguida a la ment. A través dels seus escrits i accions, podem seguir el rastre de patrons musulmans i, en última instància, també cristians i potser fins i tot jueus. Aquesta barreja és evident fins i tot quan va deixar clar als seus lectors que estava «decidit per la gràcia de Déu a tornar del seu viatge sa i estalvi» a l'Àfrica. Per suposat, això significava també tornar a l'islam. En aquest treball en particular no m'interessava tant la prevalença del nacionalisme a l'hora de considerar les identitats, sinó més aviat la cerca de la puresa religiosa. Em sembla que aquest «estat intermedi» que veiem a Lleó l'Africà, aquesta possibilitat de mantenir diferents conjunts de punts de vista religiosos alhora i recórrer-hi quan sigui necessari, constitueix un aspecte al qual hem de parar esment com a historiadors.

Al llibre, analitza el seu paper com a traductor, transcriptor i corrector. En quina mesura les traduccions de Lleó l'Africà, que també era transcriptor i corrector, permeten comprendre els diferents moments culturals de la seva vida?

Estic d'acord que la traducció proporciona una visió útil de la vida de Lleó l'Africà. De fet, va començar la seva carrera com un jove diplomàtic, traslladant-se a diferents estats africans, on podria haver d'ajustar el seu idioma o treballar amb un intèrpret. Arran del meu treball com a assessora històrica de Wajdi Mouawad per a la seva obra *Tots ocells* (*Tous des oiseaux*, 2017), vaig

Segueixo esforçant-me per ser una historiadora de l'esperança i que avui, encara que n'hi hagi més en joc que mai —amb la crisi climàtica, el xoc de la guerra, les amenaces al govern democràtic i constitucional i l'encreuament del racisme i la passió religiosa—, la nostra iniciativa és el que tenim.

escriure, el 2021, un segon estudi de Lleó l'Africà: *Lleó l'Africà descobreix la comèdia* (Leo Africanus Discovers Comedy Theatre and Poetry across the Mediterranean, 2021). En aquest treball vaig discutir amb cert detall el diferent destí de la *Poètica* d'Aristòtil, i específicament les paraules gregues «tragèdia» i «comèdia» a les tradicions acadèmiques àrab i llatina. Mentre que els occidentals finalment van entendre que aquestes es referien a gèneres per a la interpretació dramàtica, els erudits àrabs van traduir els termes com a «panegíric» i «sàtira». Això es va deure en part als diferents manuscrits de la *Poètica* que els havien arribat, seguint els àrabs una tradició siríaca. Però també es va deure a diferents actituds cap a la *performance*. Per als àrabs, la poesia era l'art suprem i era millor encara quan es recitava retòricament davant d'un mecenes. El teatre era un art popular que s'adaptava millor a les cançons lleugeres i picants que es cantaven als carrers. A l'Occident llatí, el teatre finalment va emergir com una via molt adequada per a la més alta expressió literària.

Aquestes paraules van ser importants en el diccionari àrab-hebreu-llatí inconclus que Lleó l'Africà va realitzar amb l'erudit jueu Jacob Mantino. Aquest projecte parla de la mentalitat de la nostra figura àrab, ja que

el situa simultàniament als dos mons culturals, sempre buscant connexions i formes de moure's entre ells. En aquest sentit, considero que l'estudi de la traducció és, de fet, d'importància central en qualsevol investigació històrica actual.

Fa més de 30 anys, quan li van preguntar per la perspectiva de la història, vostè va dir el següent: «Vull ser una historiadora de l'esperança que faci la gent conscient de les possibilitats de futur. La manera com la història pot mostrar el ventall d'opcions i els diferents camins seguits en el passat també suggereix alternatives per al futur». Què diria Natalie Zemon Davis a qui avui també creu que la història pot oferir no només perspectives del passat, sinó també alternatives de futur?

Els diria que segueixo esforçant-me per ser una historiadora de l'esperança i que avui, encara que n'hi hagi més en joc que mai —amb la crisi climàtica, el xoc de la guerra, les amenaces al govern democràtic i constitucional i l'encreuament del racisme i la passió religiosa—, la nostra iniciativa és el que tenim. Els diria que col·laborem en la creació d'un món segur i ens animem amb el pensament de les llargues lluites de la humanitat per sobreviure. ■



BCNEGRA
2024

5-11 de FEBRER

ESPIES COM NOSALTRES

Barcelona Ciutat de la Literatura UNESCO

Ajuntament de Barcelona

BARCELONA CULTURA

Barcelona Capital Cultural i Científica

barcelona.cat/bcnegra
#BCNegra
X @ y f bcnliteratura

GOBIERNO DE ESPAÑA
MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE